

תוכן העניינים

ז	תודות
ט	על המקורות והציטוטים
1	מבוא: בין אש הנעורים למרד הזקנים ז'בוטינסקי במחקר: ייצוג מובוליתי, תפיסה מפרקת וניסיונות לאינטגרציה
5	
10	ז'בוטינסקי כמכלול טקסטים
17	פרק ראשון: אדם ללא תווית והמיליה האידאולוגי-תרבותי שלו
19	בין תבונה לדחף
21	פולמוס 'משבר המרקסיזם'
26	ז'בוטינסקי ברומא (1898–1901)
35	פרק שני: מודרניסט מאודסה (1897–1903)
37	ז'בוטינסקי והמיליה האמנותי של אודסה בתחילת המאה העשרים
43	גיבוש תפיסת הלאומיות תשוקה, פנטזיה, דמיון, מיתוס: התפתחות תפיסתו האסתטית של ז'בוטינסקי
49	
55	פנייה אל המיתוס
63	ז'בוטינסקי מגבש סגנון אישי
74	עיצוב דמות האישה והגדרת הזהות הגברית והלאומית אצל ז'בוטינסקי
95	פרק שלישי: הסופר כפעיל לאומי (1904–1922)
97	ז'בוטינסקי וה'ברנז'ה' הציונית
103	האינדיבידואל ואיש ההמון
112	תרגום מעברית לרוסית של 'בעיר ההרגה' מאת ביאליק כמיתוס חברתי

116	ז'בוטינסקי כסופר יהודי
131	הסופר ולדימיר ז'
147	בחזרה אל הפבולה
151	פרק רביעי: בחזרה אל המיתוס (1923–1928)
153	ז'בוטינסקי כמנהיג פוליטי – בין המיתוי ליומיומי
159	פוליטיקה של המיתוס
165	הספרות האנגלית כמקור השפעה וכמחוז חפץ
168	קובץ הסיפורים כמניפסט פואטי
174	הסדר החברתי של 'טריסטן דה רוניה'
178	'שמשון' – בין מיתוס להיסטוריה
197	גלגול תפיסות המגדר של ז'בוטינסקי ב'שמשון'
201	'מגילת הגדוד' ו'גנצרי' – לשתול את המיתוי במציאות ההיסטורית
210	פרק חמישי: בין פרגמנטים של זהות (1929–1940)
215	מחוץ למקום, מחוץ לזמן
220	בין המדינה לאומה: מושגי מפתח בכתיבתו הפובליציסטית של ז'בוטינסקי
228	על גדות פריז הרוסית
	'חמשתם' כפנאופטיקון של ההתבוללות היהודית באודסה:
234	בין זמן לאל-זמן
249	'חמשתם' – גיבורי דורם
265	מבעד לגדרות האידאולוגיה
267	מיתוס הזהות החצויה ואסטרטגיות הסיפור של 'סיפור ימי'
275	סוף דבר
279	רשימת המקורות והקיצורים הביבליוגרפיים
302	מפתח

תודות

ספר זה מבוסס על עבודת דוקטור שהוגשה לסנאט אוניברסיטת בן-גוריון בנגב ב־2011. תודתי העמוקה נתונה לאנשים שליווני בהנחיה, בעצה ובעידוד במהלך המחקר, הכתיבה, העיבוד והעריכה של הספר.

חוב גדול אני חבה למנחי הדוקטורט, פרופ' איריס פרוש ופרופ' ולדימיר חזן. איריס פרוש מלווה אותי מאז התואר השני וחנכה אותי אל רזי החשיבה המחקרית והכתיבה. מחויבותה למחקר הציבה בפני רף שעצם השאיפה אליו הותירה חותם בעבודתי. לימודי הדוקטורט זימנו לי זכות להתודע לפרופסור חזן, שחשף בפני תחומי ידע רבים בספרות הרוסית ובספרות היהודית. ולדימיר חזן חלק אתי בנדיבות מן הידע העצום שלו וסייע לי למצוא את דרכי ואת קולי בתוך מבוך נתיבי המחקר האפשריים.

ז'בוטינסקי טען כי בראשית הייתה האומה ובראשית היה היחיד. במקרה שלי, בראשית היה הסיפור, או הרצון לשכלל את יכולתי לספר סיפורים, אשר שהביאני למחלקה לספרות עברית באוניברסיטת בן-גוריון בנגב. פרופ' יגאל שוורץ, שלו אני חבה את החלטתי לבחור בנתיב האקדמי כמסלול לחיים, שכנע אותי כי עבודת המחקר יכולה להיות ערוץ פורה ומפרה לא רק כדי לספר סיפורים אלא גם כדי להסביר את מקומם, את משמעותם ואת תפקידם בחיינו כיחידים וכחברה. תודתי המיוחדת נתונה למורי באוניברסיטת בן-גוריון בנגב שחשפו בפניי את האפשרויות הטמונות במחקר הספרותי: פרופ' לואיס לנדא, ד"ר חמוטל צמיר, פרופ' זהבה כספי ופרופ' חיים באר, שהיה שותף להנחייתי בכתיבת עבודת המוסמך ושעצותיו הטובות מלוות אותי במחקר כמו בחיים.

יש לי הזכות להודות לפרופ' זאב שטרנהל ופרופ' מריו שניידר, שהמפגש אתם סייע לחדד את הבנתי לגבי תפיסת העולם הסינדיקליסטית ומחשבתו של ג'ורג' סורל, ולפרופ' ערן קפלן שהשיח עמו היה מקור של עידוד ועצה במהלך עיבוד הדיסרטציה לספר. מחקריהם של שטרנהל, שניידר וקפלן שימשו נקודת משען חשובה בעת מסעותיי בנבכי האידאולוגיה של ז'בוטינסקי.

תודה לחבריי שקראו פרקים מהספר בשלבי עבודה שונים וסייעו לי להבין את המהלך המחקרי המתגבש ולחדד את טענותיי. למשתתפי סמינר הדוקטורנטים באוניברסיטת בן-גוריון בנגב בהנחיית פרופ' איריס פרוש: ד"ר רותם וגנר, יעל חזן,

דנה בן-זקן, ד"ר מתן חרמוני וד"ר גיש עמית. לד"ר אורי מור, שתמיד יודע להציע את המילה הנכונה, לאדוה כהן זמיר ולשמעון אדף, שדבר אינו חומק מעיניו. תודה מיוחדת לד"ר יעל בלבן על המשוב, על העצות ועל התמיכה, וליונתן קפלן שסייע בשלבים האחרונים של הכנת הספר לדפוס.

ברצוני להודות לעובדי מכון ז'בוטינסקי ולעובדי ארכיון המכון. החביבות, המקצוענות והידענות שלהם יצרו תנאי עבודה מושלמים. תודה מיוחדת לאירינה ברדן שעצותיה ואבחנותיה ליוו אותי לאורך המחקר, לאולגה גכמן-פרוסמושקין ולמנהלת הארכיון אמירה שטרן שעשתה הכול כדי להקל, לעודד ולהמריץ.

תודתי נתונה לקרן עמיתי קרייטמן באוניברסיטת בן-גוריון בנגב על הסיוע הכלכלי הנדיב ועל יצירת אווירה אינטלקטואלית מפרה לאורך תקופת הדוקטורט ולפרס ע"ש דב סדן לחקר ספרות ושפה עברית ויידית מטעם בית הספק למדעי היהדות באוניברסיטת תל אביב אשר ניתן לי הן במהלך עבודת המחקר והן כסיוע בהבאת הספר לדפוס. כמו כן אני מודה לקרן המלגות לנסיעה לצורכי מחקר ע"ש לאה גולדברג, מטעם הפקולטה למדעי החברה והרוח, האוניברסיטה העברית בירושלים; לקרן ע"ש חיים שיף למורשת תרבות ואמנות מטעם מכון ז'בוטינסקי בישראל על פרס לימודים ולמכון הקשרים לחקר הספרות והתרבות היהודית והישראלית.

שלמי תודות לאנשי הוצאת מאגנס, ובמיוחד לד"ר אילנה שמיר שידעה להדריך, לכוון ולעודד לאורך התהליך המפרך של הכנת כתב היד לדפוס. תודה מיוחדת לעורכת הלשונית ליאורה הרציג על המאמץ להנגיש את הספר ואת העברית הלא תמיד 'קונוונציונלית' שלי לקורא העברי.

תודה מיוחדת להוריי היקרים, לריסה ומיכאל נטקוביץ', שהדביקו אותי מילדותי בסקרנותם האינטלקטואלית ובאהבת הספר שלהם, ושבלעדי תמיכתם ואהבתם לא הייתי מגיעה לרגע זה.

על המקורות והציטוטים

למרות העיסוק האינטנסיבי בדמותו ובהגותו של ולדימיר (זאב) ז'בוטינסקי, עד היום לא ראתה אור מהדורה מקיפה של כל כתביו. המהדורה הנרחבת ביותר, שנערכה על ידי בנו, ערי ז'בוטינסקי, ויצאה לאור בשנים 1947–1959,¹ הכילה 18 כרכים שלא כללו את מלוא עזבונו הפובליציסטי, ההגותי והיצירתי של הסופר והמדינאי. בשנים 1984–1986 ראתה אור מהדורה בת ארבעה כרכים של תרגומים עבריים למבחר ממאמריו של ז'בוטינסקי שהופיעו בכתב העת 'ראזסוויט' בשנים 1923–1934.² המערכת של מכון ז'בוטינסקי עמלה בימים אלה על הכנת מהדורה מדעית של מבחר מכתביו האידאולוגיים. בעת כתיבת שורות אלה יצא לאור הכרך הראשון של מהדורה זו בעריכתו המדעית של פרופסור אריה נאור. לפי התכנית, צפויים לראות אור במסגרת זו כעשרים כרכים.³

מעבר לסיבות הפוליטיות שגרמו הן לתומכיו והן ליריביו של ז'בוטינסקי להימנע מקידום מפעלי הפרסום השיטתי והמלא של כתביו, היו וישנם קשיים אובייקטיביים במימוש הפרויקט. במשך שנים ארוכות רוב מאמריו המוקדמים של ז'בוטינסקי לא היו נגישים לחוקרים בגלל מסך הברזל שניתק את הגישה אל הארכיונים של ברית המועצות. ארכיונים אלה היו הבעלים הבלעדיים של אוספי העיתונות הרוסית שהכילו את יצירותיו המוקדמות. אבל גם לאחר שנתאפשר לחוקרים לעיין בארכיונים באופן חופשי, הקושי להגיע לכל כתיבתו המוקדמת נותר בעינו. הקושי נבע מהיעדר רישום ביבליוגרפי מלא של כתביו ומריבוי שמות העט שבהם השתמש ז'בוטינסקי. בתקופת עבודתי על המחקר יצא לדרך הפרויקט של המוציא לאור פליקס דקטור והחוקר ליאוניד קציס העמלים על פרסום מהדורה נרחבת של כתביו הפובליציסטיים של ז'בוטינסקי ברוסית. נכון לדצמבר 2013 ראו אור ארבעה כרכים של המהדורה הרוסית מתקופת עבודתו בשנים 1897–1904.⁴

- 1 כתבים.
- 2 הדרך אל הרוויזיוניזם הציוני; הרוויזיוניזם הציוני בהתגבשותו; הרוויזיוניזם הציוני במאבקיו; הרוויזיוניזם הציוני לקראת מפנה.
- 3 לאומיות ליברלית.
- 4 כל כתביו, רוסית.

מפעל נוסף לפרסום של כתבי ז'בוטינסקי הוא אוסף איגרותיו בעריכתם של דניאל קארפי ומשה הלוי.⁵ גם פרויקט זה טרם הושלם, ועד כה ראו אור רק מכתביו עד תחילת 1938. נוסף על מהדורת הדפוס, האיגרות המתורגמות לעברית מצויות במלואן ברשת, באתר ארכיון ז'בוטינסקי במכון ז'בוטינסקי, שהגישה אליו פתוחה לכול.⁶ הודות למיזם זה, כל הציטוטים ממכתבי ז'בוטינסקי בספרי הם לפי אופן הופעתם בארכיון הממוחשב. ולמרות שאני משתמשת בתרגומי המכתבים מהמהדורה המודפסת, מראי המקום שולחים את הקורא אל מספר התיק בארכיון הממוחשב.

בגלל מספרם המצומצם של מאמרי ז'בוטינסקי שהיו נגישים לחוקרים בעת שהתחלתי את עבודתי, מחקרי התבסס על עבודת ארכיון נרחבת בישראל, ברוסיה ובארצות הברית. דרכה הגעתי למקורות הראשוניים שבהם פורסמו מאמריו. לצורך זיהוי המאמרים השתמשתי בביבליוגרפיה מקיפה שערכה מינה גראור,⁷ וכן בביבליוגרפיה של הכתבים על ז'בוטינסקי בעריכת ישראל יברוביץ'.⁸

כל הציטוטים מיצירותיו וממכתביו של ז'בוטינסקי ומן העדויות עליו מובאים בספר בעברית. בכל דיון ביצירה קונקרטית אני מציינת הן את מראה המקום הראשוני שלה והן את מראה המקום של תרגומה לעברית, אם ישנו. במקרה זה הציטוטים נעשו לפי התרגומים המוכרים. במקרה של היעדר הפניה לתרגומים, כאשר במראה המקום יצוין רק המקור ברוסית, אנגלית או יידיש, התרגומים נעשו על ידי, אלא אם כן מצוין אחרת. כתיבתו הפובליציסטית והספרותית של ז'בוטינסקי נעשתה ביותר מחמש שפות שונות. הטקסט רחב ההיקף ביותר שלו שנכתב בעברית הוא האוטוביוגרפיה 'סיפור ימי'. כאשר אני מצטטת בספר מן המכתבים או המאמרים של ז'בוטינסקי שנכתבו במקור בעברית, אני מציינת בהערות שוליים כי המקור בעברית (למעט הציטוטים הרבים מ'סיפורי ימי').

חלקים מן הפרק הראשון, השני והרביעי בספר זה ראו אור בכתבי העת 'עיונים בתקומת ישראל' 22 (2012); *Jewish Social Studies* 19, 2 (2013) ובקובץ 'ז'בוטינסקי הרוסי – ז'בוטינסקי ברוסיה' שפורסם במסגרת *Stanford Slavic Studies*, כרך 44 (2013). אני מודה למערכת כתבי העת על האישור לפרסם את החומרים הללו במסגרת זו.

5 איגרות.

6 מכון ז'בוטינסקי בישראל, ארכיון ז'בוטינסקי. <http://www.jabotinsky.org/hebsite/content/t5.asp?Sid=4&Pid=28>

7 גראור, כתבי ז'בוטינסקי.

8 יברוביץ', כתבים על ז'בוטינסקי.

מבוא

בין אש הנועורים למרד הזקנים

מקצה עד קצה, השיח הוא היסטורי – רסיס של היסטוריה, אחדות ואי-רציפות בתוך ההיסטוריה עצמה, הוא מעמיד את בעיית גבולותיו, נתקיו, תמורותיו והדפוסים הייחודיים של זמניותו, יותר משהוא מעמיד את הגחתו החדה במרכז תחבולותיו של הזמן.¹

מעשה במשורר שטייל בהרי הקווקז ולילה לילה היה שומע קול עמום קורא נישא למרחקים. לילה אחד הבין ההלך כי הדובר המסתורי שואל ביוניגית עתיקה: 'אמור לי נודה, הבוערת עדיין אש עלי האדמות?'. המשורר הסיק מיד כי הדובר הוא פרומתאוס הכבול לסלע, מרצה את העונש שהטילו עליו אלי האולימפוס על שהעניק לאנושות את האש. הוא מיהר להרגיע את פרומתאוס באומרו כי הנוער דואג לשמר את האש הקדושה.

ב-1903, כאשר השתמש במשל זה לראשונה, היה ז'בוטינסקי סופר צעיר באודסה, שטיפח תדמית של שובר מוסכמות נועז שאינו מתחשב בסמכויות ובכללים ושנותן לאש תשוקת הנועורים לסחוף אותו כנגד הזרם של עולם האבות.² בשימוש מאוחר יותר שעשה במשל, בנאום שנשא בפני צעירי בית"ר בקרקוב בקיץ 1935, כבר נחשב ז'בוטינסקי עצמו לסמכות מטילת מורא על רבבות הצעירים אשר ניצבו לפניו במסדר כמו-צבאי. ז'בוטינסקי זיהה את חניכי בית"ר (ברית יוסף תרומפלדור) כחיל החלוץ של נושאי האש הפרומתאית: 'כן, אבא-פרומתאוס, האש בוערת עדיין. בתל-חי הרחוקה מכאן אך קרובה ללבותנו',³ ענה בשם ז'בוטינסקי לפרומתאוס הדמיוני.

מצד אחד היה משל פרומתאוס לאחת הפיגורות הפואטיות היציבות ברטוריקה הפוליטית ובאמנות הסיפור של ז'בוטינסקי. מן הצד האחר, בשנות השלושים,

1 פוקו, הארכיאולוגיה של הידע, עמ' 113.

2 אלטלנה, בבוהמה של סטודנטים, עמ' 3-4.

3 הירדן, 25.8.1935, עמ' ד.

במקביל לשימוש ברטוריקה של כוח, תשוקה ואש נעורים, הוא פיתח עמדה המנוגדת לעמדתו של ההלך הפרומטאי. לצד הערצתו לנעורים הוא קרא ל'מרד זקנים'⁴ נגד אווירת הקסרקטין ששררה באירופה. ז'בוטינסקי הסתייג מקריאתו הגורפת למרד באומרו כי אין הוא קורא להתקומם נגד הדור הצעיר, אלא נגד התקופה בכללותה. עם זאת, אי-אפשר להתעלם מסתירה בניסיונו, בשנות השלושים, לקבוע את זהות הקבוצה המובילה והמעצבת את ההיסטוריה, ומהדילוג שבא לידי ביטוי בכתביו ובנאומיו בין הערצת רוח הנעורים לעמדה של זקן ספקן ומפוכח. לא היה זה הפרדוקס היחיד בעמדתו של ז'בוטינסקי באותה עת, וכמו במקרים אחרים, הוא בלט ביתר שאת בתפר שבין הפואטי לפוליטי.

בקיץ 1935, כשנודע לז'בוטינסקי כי חברי התנועה הרוויזיוניסטית הכריעו במשאל עם בעד פרישה מן ההסתדרות הציונית והכריזו על הקמת הסתדרות ציונית חדשה, הוא כתב על כך בהתלהבות לחברו הוותיק שלמה זלצמן. זלצמן היה המו"ל של מרבית יצירות הספרות של ז'בוטינסקי מאז פרסם אוסף סיפורים ב-1903, שבו הופיע לראשונה המשל על פרומטאוס. יתרה מזאת, זלצמן עודד את ז'בוטינסקי להתעניין באידאולוגיה הציונית וארגן את ביקורו בקונגרס הציוני השישי ב-1903. במכתבו סיפר ז'בוטינסקי לזלצמן על הלכי הרוח ברחוב היהודי במזרח אירופה והודיעו כי השלים את עבודתו על הרומן 'חמשתם', שהוא שיר הלל לאווירה השמחה והסובלנית באודסה המתבוללת בתחילת המאה העשרים, בימי נעוריו העליזים. נישא על גלי ההתלהבות בעקבות הצלחתו הפוליטית הוא מצא דרך לקשור בין התקופות והאירועים: 'אני חש שהלכי הרוח שלנו בימים ההם [של אודסה המתבוללת], חוסר ההיגיון שלהם, כל התקוות והתנופה – כל אלה מצאתי עכשיו שוב'.⁵

החיבור בין הרומן העוסק בחוויה הדקדנטית של אודסה הקוסמופוליטית לבין הלך הרוח בתנועה הרוויזיוניסטית, הלאומית והלוחמנית ערב הסתלקותה מן הארגון הציוני הממסדי שהקים הרצל, נראה במבט ראשון פרדוקסלי ותמוה. ז'בוטינסקי היה אמנם אָמן ברקחת פרדוקסים וביישובם, אך כמה היבטים בשילוב זה ראויים להתייחסות ישירה. הראשון: את הנעורים באודסה, שתוארו ב'חמשתם', סימן ז'בוטינסקי כחוויה מכוננת. לאורה מדד כל התנסות וניסה ללא הרף לשחזר את השיאים שחווה בה. ההיבט השני קשור בתכונות שבחר כדי לתמצת את עיקרי רוח הנעורים האודסאית: חוסר היגיון, תקווה ותנופה. לפחות שתיים משלוש התכונות חותרות במובהק נגד עיקרי המסורת הפוליטית האירופית שראשיתה בעידן הנאורות ובמהפכה הצרפתית: תבונה, קדמה ושיקול רציונלי של הפרט.⁶ כנגד התבונה הציב

4 כתבים, 'מרד הזקנים', כרך 'אומה וחברה', עמ' 225–236.

5 לזלצמן, 15.6.1935, מ"ז, מכתבים אל שלמה זלצמן, א–33/2.

6 על ראשית המסורת של החתירה נגד ערכי הנאורות והרציונליזם במחשבה הפוליטית האירופית ראו שטרנהל, לא ימין ולא שמאל, עמ' 65–79. על זיקותיה של האידאולוגיה

ז'בוטינסקי את חוסר ההיגיון, וכנגד הקדמה – את התנופה נטולת הכיוון אך המלאה התלהבות ותשוקה.

כל חייו הבוגרים של ז'בוטינסקי עברו עליו בין אודסה של תחילת המאה העשרים, שממנה שאב חומרים ביוגרפים לכתובת הרומן, לבין פריז שלפני מלחמת העולם השנייה, שממנה נכתב המכתב לזלצמן וממנה נוהלה התנועה הרוויזיוניסטית. בשנים אלה החליף ז'בוטינסקי את נאמנויותיו הפוליטיות (מנון-קונפורמיזם בעל גוון סוציאליסטי לרוויזיוניזם ציוני), את עיסוקיו (עיתונאי, סופר, עורך, דיפלומט, חייל, עסקן פוליטי, מנהיג פוליטי ואפילו איש ביטוח) ואת מרכזי פעילותו (אודסה, סנקט פטרבורג, וינה, קושטא, לונדון, ירושלים, ברלין ופריז). אולם הוא ראה לנכון לציין דווקא את הדבקות באידאלים של אנטי-רציונליות ותנופה בלתי מרוסנת כערכים היציבים בחייו, כמושא לערגה ולגעגוע אין-סופי.

ההתייחסות ליסודות אלה מצויה בתשתית ספרי המתחקה אחר מסלול התפתחות היצירתית והאינטלקטואלית של ולדימיר ז'בוטינסקי, מסלול שנחקר בספר בזיקתו למציאות ולהלכי הרוח הפוליטיים והאסתטיים שבהם פעל כעסקן ציבורי וכסופר. אף שז'בוטינסקי חזר וניסה, בעיקר בעשור האחרון לחייו, להפריד בין עיסוקיו כסופר לספירה הפוליטית של פעולתו, היו שני התחומים הללו כרוכים זה בזה – הספרות שימשה כר נרחב לניסוח תפיסותיו הפוליטיות ולהעשרתן במשמעות, ותפיסותיו הפוליטיות ניווטו את עיסוקיו הספרותיים והתבטאו בבחירותיו בסוגיות של סגנון ותמטיקה.

* * *

החוקרים מכירים בקיומן של אין-ספור זיקות בין מכלול יצירתו הספרותית של ז'בוטינסקי לביוגרפיה הפוליטית שלו, אך טיב היחסים בין התחומים הללו נותר שנוי במחלוקת. יש שטענו כי יצירותיו הן א-פוליטיות כמובהק,⁷ אחרים גרסו כי הן חותרות נגד התפיסות הפוליטיות המזוהות עמו,⁸ ובמחקר אחר – כי הן בבואה מהימנה ביותר להשקפת עולמו.⁹ יתרה מזאת; גם ללא קשר בין מכלול יצירותיו הספרותיות לפוליטיקה, קשה למצוא בו קו התפתחות עקיב, או מכנה משותף מוצק – תמטי או אסתטי. לאורך השנים, ולעיתים באותם פרקי זמן ממש, היטלטלו יצירתו הספרותית ותפיסותיו האסתטיות של ז'בוטינסקי בין כמה כיווני התפתחות, לעתים מנוגדים זה לזה – בין נובלות דקדנטיות לרומן לאומי מיני,

הרוויזיוניסטית למסורת המחשבה האנטי-רציונלית והאנטי-מטריאליסטית ראו קפלן, הימין הרדיקלי היהודי.

7 למשל חבר, סנדלר שהתחיל לאפות, עמ' 97–100; הנ"ל, שירת המנהיג.

8 פישלוב, מחלפות שמשון, עמ' 54–55.

9 למשל סטניסלבסקי, ציונות והפינידה-סיאקל; וייסקופף, ללא אותות כבוד.

בין נאו־רומנטיקה ופנטזיה לראליזם, בין סיפורי הרפתקה לפרוזה מודרניסטית מתוחכמת, בין אקספרמנטליות לשמרנות, בין קנאות לתכחום צורני לבין הטפה למען פבולה קוהרנטית ונוחה לקליטה, בין אליטיזם לנטיות פופולריות אנטי־קנוניות.

אשר להתפתחותו האידיאולוגית של ז'בוטינסקי, גם בנושא זה אין הסכמה בין החוקרים בסוגיות הבסיסיות ביותר. לאורך השנים התגבשו שני נרטיבים סותרים הקשורים בשתי מסורות היסטוריוגרפיות יריבות, שדרכם תפסו הפרשנים את מחשבתו ואת פעולתו הפוליטית.¹⁰ ההיסטוריוגרפיה הרוויזיוניסטית הציגה את מנהיג התנועה כדמות הרמונית, שלמה ומכוונת מטרה, כציוני אינטואיטיבי עוד טרם פנה במודע לציונות, שיצירות הספרות שלו הן חלק בלתי נפרד מתכניתו הפוליטית. מנגד, יריביהם הפוליטיים מתנועת העבודה דיברו על ה'פולימורפיזם'¹¹ שלו, שכיסה לדעתם על שטחיות, דוגמטיזם, גחמנות וחוסר מחויבות. על פי תפיסה זו, ההטרונגניות של יצירותיו הספרותיות – בלשון, בתמה, בסגנון ובסוגה – היא הוכחה לכך שהסופר לוקה בחוסר אחידות ועומק רעיוני. מן המחקר עולה כי זכויות היוצרים על שתי הגישות ההיסטוריוגרפיות שייכות לז'בוטינסקי עצמו. גם בעניין זה בתקופות שונות, ולעתים באותם פרקי זמן ממש, הוא נהג להציג את עצמו, בהתאם לצרכיו הרטוריים, גם כ'חד־נס' המגויס במלואו לרעיון הלאומי וגם כאישיות גדולה מהחיים, רצופת סתירות ופרדוקסים שאי־אפשר לדחוס אותה במסגרת כלשהי.

כפילות זו יוצרת מלכוד מחקרי כפול: ז'בוטינסקי שב וטען כי יצירתו הספרותית עצמאית מעולמו האידיאולוגי,¹² אך ברי כי דיון בה לא יהיה שלם ללא התייחסות לחשיבתו האידיאולוגית. זאת ועוד, במקרה של ז'בוטינסקי יש קושי רב לזהות מסגרת קוהרנטית של מחשבה פוליטית וקושי רב כפליים להצביע על זיקותיה של מחשבתו הפוליטית לעבודתו הספרותית. הבחירה באחת מהמסגרות המקובלות לבחינת מפעלו האינטלקטואלי תדחיק ותשכיח בהכרח את ההיבטים האחרים בחייו ובכתיבתו שאינם תואמים את הנרטיב הנבחר. לפיכך, יש להתייחס לשני הנרטיבים גם יחד בגישה מכלילה, מורכבת ומקיפה.

10 לניתוח הגישות ההיסטוריוגרפיות לדמותו של ז'בוטינסקי ראו צחור, ז'בוטינסקי וז'בוטינסקאים; על התהליך שבו 'ורשיו' של ז'בוטינסקי ניכסו את דמותו ועיצבו אותה כך שתתאים לצרכים הפוליטיים של תנועת 'חרות' ראו שינדלר, הציונות המיליטנטית, עמ' 219–223.

11 את המונח טבע שלמה צמח ב־1931: צמח, לדמותו של ז'בוטינסקי, עמ' 41.

12 כתבים, 'סיפור ימי', כרך 'אבטוביוגרפיה', עמ' 11; לגרזונברג, 25.2.1928. מ"ז, מכתבים אל שונים, 1/18/2–1א; למרים כהן, 2.8.1928. שם, מכתבים אל מרים כהן, 1א–35/2.

ז'בוטינסקי במחקר: ייצוג מונוליתי, תפיסה מפרקת וניסיונות לאינטגרציה

נוכחותו של ז'בוטינסקי בשיח הפוליטי והאינטלקטואלי של התנועה הציונית מתחילת המאה העשרים ועד ימינו, וזיהויו עם אחת המפלגות הדומיננטיות בישראל, עשו את מורשתו האידיאולוגית, כפי שתפסו אותה מעריציו, לגורם מעצב במציאות הישראלית. אך דווקא בשל מעמדו הפולחני של ז'בוטינסקי המנהיג, דמותו ופועלו ההיסטוריים נעשו בני ערובה של המאבקים האידיאולוגיים. רק משנות השבעים המאוחרות החלו להיכתב עבודות מחקר אקדמיות שעניינן היבטים שונים של חייו ושל פועלו הפוליטי והספרותי. מבלי להתעמק בנסיבות ההיסטוריות והאידיאולוגיות של התקבלות דמותו של ז'בוטינסקי (וזה נושא למחקר נפרד), אפשר להצביע על כמה סיבות שביגנן התעורר העניין בדמותו, והדיון בה הופקע בהדרגה מהשדה הפוליטי-מפלגתי אל המחקר האקדמי.

ראשית, המהפך הפוליטי בשנת 1977 הפך את ז'בוטינסקי מדמות שוליים כמעט אוטורית לאב המיתולוגי של מפלגת השלטון בישראל. עוד יש לציין כי בתקופה שלאחר מכן חדר השיח התאורטי הפוסט-מודרני לאקדמיה בישראל, ועורר את הנטייה לבדוק בדיקה ביקורתית את הנרטיבים הציוניים ההגמוניים.

גם תהליכי ההתפרקות של ברית המועצות ושל הגוש המזרחי תרמו להערכה מחודשת של מורשת ז'בוטינסקי ושל השקפותיו, ואפשרו לחוקרים להיחשף לתיעוד ארכיוני שהיה סגור בפני הדורות הקודמים. נפילת מסך הברזל הפיזי והאידיאולוגי אפשרה לקבוצה חדשה של חוקרים, תושבי מדינות ברית המועצות לשעבר ואלה שהיגרו ממנה, לפתח תחום מחקר עצמאי המוקדש לחקר הציונות בכלל ולחייו ופועלו של ז'בוטינסקי בפרט.

נוסף על כך, ב-1980 צוין יובל המאה לז'בוטינסקי באירועים חגיגיים ובפרסום חלק מכתביו ומן הכתבים שהוקדשו לו. יותר מכול יצר האירוע הזדמנות להתבונן במפעלו של ז'בוטינסקי במבט רטרוספקטיבי ולמקמו בהקשר הרחב של ההיסטוריה הציונית.

המחקר על ז'בוטינסקי נחלק לשלושה שלבים, ולכל שלב מאפיינים ברורים: ייצוג חד-ממדי ומונוליתי שלו ושל כתיבתו; פירוק דמותו וחשיפת ההיבטים הפרדוקסליים של מחשבתו; ניסיונות להכיל את הרבדים השונים באישיותו ובהגותו בדגם אחד. השלבים הללו מתבטאים גם בחקר המורשת הספרותית של ז'בוטינסקי – תחום מחקר שעשוי להיות חיל חלוץ באימוץ ובפיתוח דרכי מחקר חדשות.

שתי אסטרטגיות מרכזיות שימשו את חסידי הרוויזיוניסטים של ז'בוטינסקי ביצירת תדמית מונוליתית למנהיגם ובוזיהו מוחלט בין מורשתו האינטלקטואלית

לבין האידאולוגיה של תנועתם. האחת היא הגישה הסלקטיבית – הכותבים הללו העדיפו להתעלם מעדויות שסתרו את התזה שלהם, גרעו מערכן או ערערו על אמינותן. את הגישה השנייה אפשר להגדיר כ'א־היסטוריוזיה' של הגותו של ז'בוטינסקי. מפעל ההוצאה לאור של כתביו בעברית הוא דוגמה מובהקת לכך:¹³ את כתביו ז'בוטינסקי בעברית ערך בנו ערי בשנים 1947–1959. המהדורה בת 18 הכרכים מקיפה רק חלק מעיזבוננו הפובליציסטי, ההגותי והיצירתי של הסופר. החומרים אורגנו בה על פי נושאים ולא לפי סדר כרונולוגי, מה שחיוק את ההרגשה כי השקפת עולמו הייתה יציבה ומונוליתית. ביטויים אחרים לתופעת הא־היסטוריוזיה הם ההתייחסות לכתבתו של ז'בוטינסקי ולביוגרפיה המוקדמת שלו דרך פריזמה אידאולוגית מאוחרת, הניסיון לזהות בכתבתו המוקדמת אותות המבשרים את עמדותיו כמנהיג רוויזיוניסטי והמעטה בערך ההקשר ההיסטורי של האירועים. קריאה בדיעבד הייתה דומיננטית במסורת הביוגרפית של ז'בוטינסקי – מן המחקרים המוקדמים הסמיי-הגיוגרפיים,¹⁴ שמחבריהם לא הסתירו כי בכוונתם לעצב את מושא עיונם כדמות מופת מושלמת, ועד לביוגרפיות מאוחרות יותר שנכתבו תחת האצטלה המכובדת של מחקר היסטורי מקיף.¹⁵ הביוגרפיות שכתבו יוסף שכטמן ושמואל כ"ץ אשררו את הדימוי האידאלי של ז'בוטינסקי כגאון וכנביא שלא זכה להכרה מצד בני דורו הלא־עקיבים וצרי המוחין. שני המחברים גם לא העמידו בסימן שאלה הכרעות שנויות במחלוקת בקריירה של ז'בוטינסקי והתייחסו בצורה סלקטיבית אל העדויות לגביו. אמינות גבוהה במיוחד ייחסו שניהם לגרסאות אוהדות, ואותן הבליטו.

משנות השמונים של המאה שעברה, כשהופקע הדיון בדמותו ובמפעליו של ז'בוטינסקי מהשיח המפלגתי, ניסו חוקרים לשבור את התבניות המקובלות של דמות ז'בוטינסקי. הם הבליטו את הסתירות, את הסוגיות השנויות במחלוקת בהגותו ואת המתחים בין הממצאים שבהגות לבין המסורת המקובלת של הבנתה. יעקב שביט ושלמה אבינרי היו בין הראשונים לערער על האחדות המדומה בין מפעל חייו של ז'בוטינסקי, משנתו הפוליטית, האידאולוגיה הרשמית של התנועה הרוויזיוניסטית והפעילות הפוליטית של התנועה.¹⁶ שביט הציע לפרק את דמותו של ז'בוטינסקי

13 כתבים. האסופה של משה בלע, 'עולמו של ז'בוטינסקי', משקפת את שיאה של הגישה הא־היסטורית בחקר ז'בוטינסקי. באסופה זו הובא מארג ציטוטים מעבודותיו לפי נושאים, ועל ידי כך נוצרה אשליה של אחידות אידאולוגית, שספק אם הייתה עולה מעיון בטקסטים המלאים שמהם לוקטו הציטוטים.

14 יערי־פולסקין, זאב ז'בוטינסקי; גפשטיין, ז'בוטינסקי; שווארץ, ז'בוטינסקי – לוחם האומה.

15 שכטמן, ז'בוטינסקי; כ"ץ, ז'בו.

16 שביט, מרוב למדינה; הנ"ל, המיתולוגיות של הימין; הנ"ל, ז'בוטינסקי והתנועה הרוויזיוניסטית; שביט ושטייר־לבני, מי קרא זאב?; אבינרי, הרעיון הציוני לגונויו.

לפי תקופות, לפי תפקידי ועיסוקיו בכל תקופה ותקופה ולפי קהל היעד שאליו פנה בכתיבתו:

אין להתייחס באותה אמת מידה לז'בוטינסקי הצעיר – הכותב בעיקר בעיתונות הרוסית הליבראלית ומנהל פולמוס עם ה'בונד', הקומוניזם והטריטוריאליזם – לז'בוטינסקי הכותב מאמרים בעיתונות מפלגתית; ז'בוטינסקי ברוסית שונה מז'בוטינסקי באידיש; ז'בוטינסקי ה'אינטימי', הכותב על ספרות רוסית וספרות עולם, על תאטרון ואמנות, על ניטשה ועל ספנסר ודרווין, איננו ז'בוטינסקי הכותב בעיתוני בית"ר בשנות השלושים; ז'בוטינסקי בן האינטליגנציה הלאומית הליבראלית בציונות הרוסית, הניך אוניברסיטאות ברן ורומא (לשם יצא ללמוד בשנת 1898) המבלה כשנה בספריות של וינה (מחורף 1907 עד קיץ 1908), העיתונאי הרוסי והעסקן-תועמלן ציוני, שונה מז'בוטינסקי הנושא תפקיד רשמי בהסתדרות הציונית, כשם שיש שוני בין ז'בוטינסקי העסקן הפוליטי השאפתן אך חסר הגב הציבורי לבין ז'בוטינסקי מנהיג ההמונים, שרבים כל כך הם ההולכים אחריו בהערצה ומתוך נאמנות ללא סייג [...] ז'בוטינסקי הכותב עבור האינטליגנציה הלאומית היהודית ברוסיה הוא ז'בוטינסקי אחד. ז'בוטינסקי הכותב עבור המוני המצביעים של צה"ר הוא ז'בוטינסקי שני. ז'בוטינסקי הכותב עבור חברי בית"ר הוא ז'בוטינסקי שלישי. לפיכך הוא ליבראל והומאניסט בדמותו האחת, רומנטיקן לאומי בדמותו השנייה ומגן הבורגנות הלאומית בדמותו השלישית.¹⁷

רוב המחקרים הבאים המשיכו את דרכו של שביט והתמקדו בתיאור אפיוודה מצומצמת בחייו ובפעולו של ז'בוטינסקי, או בפרק מצומצם בהגותו.¹⁸ אולם החל משנות התשעים של המאה העשרים, לצד מחקרים שעסקו בהיבטים מסוימים בהגותו ובפעולתו, או בהדגשת הסתירות והפערים בין ההיבטים הללו ובתוכם – החלה להסתמן מגמת אינטגרציה.

אם במחקר המוקדם ייצגה את ז'בוטינסקי דמות חד-ממדית ובכתיבה הביקורתית המוקדמת – דמות מפוצלת ורבת-זהויות, לימים החלו החוקרים לגבש שתי אסטרטגיות מחקריות חדשות. האסטרטגיה האחת היא אימוץ מודלים רחבים הבנויים על מתח בין הקטבים המנוגדים במחשבתו של ז'בוטינסקי; אלה מאפשרים לכלול בהם סוגיות לא מוכרעות בהגותו ואינם מחייבים לבחור בין הקטבים. השנייה היא תיאור ההתפתחות ההיסטורית של תפיסותיו ושל רעיונותיו בהקשר של תקופתם ושל המרחב התרבותי-הפוליטי שלהם בלי להכפיפם לתפיסות של ז'בוטינסקי המנהיג הרוויזיוניסטי. הנציגים הבולטים של מגמה זו הם אלה: ראובן שושני,¹⁹ שהציג

17 שביט, מרוב למדינה, עמ' 208–209.

18 דוגמה לכך היא אסופת מאמרים המוקדשים לדמותו של ז'בוטינסקי, שיצאה לאור ב-2004. ברלי וגינוסר (עורכים), איש בסער.

19 שושני, הבסיס המתודולוגי; הנ"ל, ההיבט ההיסטוריוסופי; הנ"ל, ביקורת הסוציאליזם א; הנ"ל, ביקורת הסוציאליזם ב.

פרשנות מקיפה להגותו המדינית-חברתית של ז'בוטינסקי; מייקל סטניסלבסקי,²⁰ שהציע מפתח חדש לבחינת הביוגרפיה של המנהיג הרוויזיוניסטי; וערן קפלן שעסק אמנם בשורשים האידאולוגיים והאסתטיים של התנועה הרוויזיוניסטית ולא ישירות בז'בוטינסקי, אך הציע דרך לזיהוי מערכת הערכים שבתשתית משנתו האידאולוגית של מנהיג התנועה.²¹

שושני היה בין הראשונים שחשפו את ההיבט האנטי-מטריאליסטי במשנתו החברתית והמדינית של ז'בוטינסקי ושהתחקו אחר היחסים בין אנטי-מטריאליזם לבין יסודות רציונליסטיים מובהקים בהשקפתו. אך שאיפתו המתודולוגית של שושני לזהות אב-טיפוס של האידאולוגיה אצל ז'בוטינסקי ניתקה את משנתו של המנהיג הרוויזיוניסטי מתהליכי התגבשותה. בדומה לשושני, הצביע ערן קפלן על היבטים אנטי-מטריאליסטיים בהגותם של ז'בוטינסקי ושל עמיתו בתנועה הרוויזיוניסטית, וטען שהם אפשרו את המזיגה הייחודית לה – מזיגה בין ערכי מודרנה חילוניים לבין ערכי לאומיות אורגנית המבוססת על תפיסת האומה כישות ביולוגית בעלת מאפיינים מובנים. קפלן התמקד רק בשלב הרוויזיוניסטי בהגותו של ז'בוטינסקי ושיבצה הן בשדה הרעיוני הרחב של המחשבה הרוויזיוניסטית, הן בזה של הימין האירופי. כך התאפשר לקפלן להציג את הרעיונות האידאולוגיים כתלויי זמן והקשר ולא כישות מוגמרת.

שלושת השלבים בהתפתחות המחקר על האידאולוגיה של ז'בוטינסקי ועל חייו מאפיינים גם את תולדות המחקר על יצירתו הספרותית. בתחילה זוהו יצירתו ומדיניותו התרבותית עם פעולתו הפוליטית ונעשתה אידאליזציה לשתיהן,²² ובהמשך הופיעו גישות ביקורתיות יותר. אך כאמור, מספר המחקרים שעסקו בספרות שכתב ז'בוטינסקי היה מועט לעומת חקר עיסוקיו הפוליטיים והאידאולוגיים.

עד לאחרונה, מרבית העוסקים ביצירתו הספרותית של ז'בוטינסקי בפרסומים פופולריים ובמחקר השתייכו לקהילה מובחנת – האינטליגנציה היהודית-הרוסית. החל משנות השישים והשבעים של המאה העשרים גיבשה קהילה זו התנגדות למשטר הסובייטי על ידי טיפוח תודעה לאומית-ציונית.²³ במחקר ובמסות שנכתבו ברוסית הובלטה דמותו של ז'בוטינסקי כסופר והודגשו ההקשרים הרוסיים של יצירותיו.²⁴

20 סטניסלבסקי, ציונות ופיון-דה-סיאקל.

21 קפלן, הימין הרדיקלי היהודי, עמ' 20–30, 42–47, 61–70.

22 נדבה, דמות האישה; שטיינר, עיון בשמשון ובחמשתם; פריילוק, חמשתם; הרמתי, החינוך העברי; הנ"ל, חינוך עברי-לאומי; הנ"ל, לויים במקדש העברית; הנ"ל, יום בית הספר העברי-לאומי.

23 על הסיבות להזדהות של הקבוצה התרבותית הזו עם ז'בוטינסקי ראו נחומבסקי, ספרות יהודית רוסית, עמ' 69. כמו כן ראו קציס, ז'בוטינסקי במאה ה-21.

24 מרקיש, ז'בוטינסקי כעיתונאי רוסי; וייסקופף, ללא אותות כבוד; הנ"ל, שיר העזים; הנ"ל, בחזרה לגדעון; הנ"ל, ציון ודלילה; הנ"ל, בין תנ"ך לאונגרד; סוקוליאנסקי, שורשים

קהלים אחרים, המזוהים עם תרבות עברית או לועזית, עדיין תופסים כמשנית את השיבותו של הקורפוס הספרותי של ז'בוטינסקי. במחקר הלא־רוסי היה ספרה של אליס נחימובסקי, 'זהות וספרות יהודית רוסית',²⁵ בין הראשונים שנגעו ביצירתו של ז'בוטינסקי והעמידו אותה בהקשר היסטורי־תרבותי (מסורת הספרות היהודית־רוסית). בביקורת העברית נכתב אך מעט על הפן הספרותי של מורשת ז'בוטינסקי. עד 2011 עיקר המחקר היה שלושה מאמרים שכונסו בקובץ 'איש בסער'²⁶ ובספרו של דוד פישלוב שעסק בגלגולי דמותו של שמשון המקראי ושבמסגרתו הוא דן ברומן 'שמשון'.²⁷ ב־2011 ראה אור ספרו של דן מירון, 'הגביש הממקד'²⁸ – המחקר החשוב ביותר עד כה בהיבט הספרותי של יצירת ז'בוטינסקי. לצד המאמר על שירת ז'בוטינסקי שראה אור ב'איש בסער', נכללה בספר זה מסה על יצירותיו בפרוזה, ובה ניסה מירון לפרש ולהעריך את כתיבתו של ז'בוטינסקי לאור השקפותיו האידאולוגיות והאסתטיות. מירון הצביע על כך שבנעוריו שאב ז'בוטינסקי מהליברליזם של המאה התשע עשרה את התשוקה למשחק, וזו הייתה לרעיון המארגן המרכזי של פעילותו היצירתית. מירון אימץ בכך את הנרטיב האוטוביוגרפי שז'בוטינסקי עצמו פיתח בסוף שנות העשרים. בשנים אלה החל ז'בוטינסקי לגבש דימוי עצמי של זקן בן המאה התשע עשרה הסובלנית, הליברלית, החדורה משחקיות והרוויה תשוקה – אחד שמביט בתיעוב בזוועותיה ובאלימותה של המאה העשרים וקורא למרוד בה – בשדה הפוליטי וביצירתו הספרותית.²⁹

מייקל סטניסלבסקי ציין כי הניסיון האוטוביוגרפי של ז'בוטינסקי להסביר את השילוב בין האינדיבידואליזם ללאומנות בתפיסת עולמו המאוחרת בכך שפנה לעולם הערכים של סוף המאה התשע עשרה – שילוב זה שיקף את משאלות לבו בשנות השלושים, יותר משהעיד על עמדותיו האידאולוגיות בנעוריו.³⁰ יתרה מזאת, כפי שעלה ממחקרי ביסוד המהלך האינטלקטואלי הנון־קונפורמיסטי של ז'בוטינסקי הצעיר, שהביא אותו בהמשך גם אל המחשבה הלאומית, עמדה

משותפים; הנ"ל, בוודאי באודסה; קציס, ז'בוטינסקי ורוזנוב; הנ"ל, מוטיבים של יציאת מצרים; פרידמן ושוורצבנד, המקורות של שמשון. כמו כן ראוי לציין את מיום ההוצאה לאור של כל כתבי ז'בוטינסקי ברוסית שיום המו"ל פליקס דקטור בעריכתו של ליאוניד קציס (כל כתביו, רוסית).

25 נחימובסקי, ספרות יהודית־רוסית.

26 מירון, ז'בוטינסקי והשירה העברית; חבר, שירת המנהיג; פרידלנדר, הערות ליצירתו של ז'בוטינסקי.

27 פישלוב, מחלפות שמשון.

28 מירון, הגביש הממקד.

29 הרוויזיוניזם הציוני בהתגבשותו, עמ' 211–217; כתבים, 'מרד הזקנים', כרך 'אומה וחברה', עמ' 228; שם, 'סיפור ימי', כרך 'אבטוביוגרפיה'.

30 סטניסלבסקי, ציונות והפיך־דה־סיאקל, עמ' 133.

התקפתו על המסורת שאפיינה את המאה התשע עשרה, שלטענתו נטתה להצמיד תוויות שכלתניות לאנשים ולרעיונות. במילים אחרות: בעוד שבשנות השלושים, הליברליזם, התשוקה והמשחק נתפסו על ידי ז'בוטינסקי כרעיונות הנמנים עם אותו שדה של מושגים המזוהה עם תקופת נעוריו, בתקופת נעוריו עיצב ז'בוטינסקי תבנית אחרת של יחסים בין רעיונות אלה. אז, בתחילת המאה העשרים, טיפוח האינדיבידואליזם ותשוקות היחיד נתפסו כיסודות מנוגדים למגמות הרציונליות והמצמצמות של המאה התשע עשרה, וז'בוטינסקי תקף אותן נחרצות. לכן יש ערך מיוחד לניסיון להתחקות אחר עמדותיו האידיאולוגיות והאסתטיות מתוך עדויות התקופה שבה נוסחו, ולא דרך פריזמות מאוחרות יותר, שמטשטשות את התפתחותם ואת ההקשרים המאפשרים להבינם.

ז'בוטינסקי כמכלול טקסטים

ההטרונגניות של כתבי ז'בוטינסקי ושל ההקשרים התרבותיים שמהם ניזון העמידו בפני החוקרים שתי בעיות מתודולוגיות מרכזיות. הבעיה הראשונה היא הדילמה האם לאמץ נרטיב המשכי ורציף לתיאור חייו ומפעליו האינטלקטואליים, או נרטיב מקוטע המתבטא באי־סדירויות ובסתירות. לשני הנרטיבים הוכחות נרחבות, אבל שניהם ישמיטו עדויות הסותרות את קביעותיהם. הבעיה השנייה קשורה בהוצאה של הדיון הביקורתי בחיבוריו מן ההקשר ההיסטורי. שכן הם נכתבו במשך כ־40 שנות הקריירה הספרותית אך בכל פעם נקראו דרך פריזמה של רעיון מארגן אחר שגייסו החוקרים כדי להסביר היגדים ואירועים מתקופות שונות, שנוצרו בנסיבות תרבותיות ואידאולוגיות שונות.

כדי להתמודד עם הבעיות הללו בלי לוותר על הרוחב ההיסטורי והתמטי של הדיון ביצירותיו של ז'בוטינסקי, יש צורך במסגרת פרשנית רחבה וקוהרנטית שתוכל להכיל ולהסביר תופעות מנוגדות לכאורה בחייו ובמפעלו. מישל פוקו הציע להשתמש בשיטת העיון הארכאולוגי כדי להתמודד עם הלינאריות הנרטיבית שהייתה אופיינית לחקר תולדות הרעיונות:

הבעיה הגדולה העומדת מעתה בפני אותם ניתוחים היסטוריים אינה עוד כיצד ניתן לדעת באילו דרכים יכלו הרציפויות להתבסס [...] הבעיה אינה עוד זו של המסורת והעקבה, אלא בעיית החיתוך והגבול; זו אינה עוד בעייתו של היסוד המתקיים לעד, אלא בעיית התמורות המשמשות כיסוד וכחידוש של יסודות.³¹

את התמורות והחיתוכים שפוקו מדבר עליהם צריך לחקור כהגדים שנכתבו ברגעים מסוימים בהיסטוריה – מסגרות שיח הממוקמות בשכבות זמן שונות כממצאים ארכאולוגיים, והמתקיימות לצד מסגרות השיח האחרות וביחס אליהן.

פוקו ייחד את שיטתו לחקר התגבשותם של דיסציפלינות וגופי ידע. אני שואלת ממנו את הנחות היסוד המחקריות כדי לתאר את תהליך היווצרות הכתבים של ז'בוטינסקי. תפיסת היסוד של מחקרי שואבת השראה מן העיון של פוקו, אך בה במידה היא חותרת כנגד המתודולוגיה שלו, משום שאני מתעקשת לכלול בדיון את המושג 'סובייקטיביות' ולהתייחס ליוצר כאל אדם האחראי על מילותיו ועל מעשיו בהיסטוריה. בעקבות פוקו אתייחס לכתובים של ז'בוטינסקי כמכלול של מסגרות שיח, אך בניגוד לפוקו אגדירן תחת הכותרת 'כתיבתו של ולדימיר ז'בוטינסקי' ושמות העט השונים שלו' בזיקה לרעיון הסובייקטיביות הריבונית המשוערת. בעוד שפוקו סירב להניח שסובייקטיביות זו קיימת כשלעצמה, אני מניחה את קיומה כמו גם את המגבלה שלי כפרשנית לגשת אליה ישירות. אינני מתיימרת לאפיין את הסובייקטיביות הזאת ולנתח אותה, אלא להגדיר את קווי המתאר שלה דרך פרקטיקות השיח שהיא ייצרה, ויהיו הרציפויות בהן והתמורות בתוכן וההצבעה על זיקותיהן למסגרות שיח אחרות שרווחו בתקופתן – כלומר הלכי רוח פוליטיים ואינטלקטואליים, מגמות ספרותיות ותפיסות עולם רווחות. איני פורשת את סיפורו הביוגרפי של ז'בוטינסקי כפשוטו; אני מתמקדת בגיבוש מכלול הכתיבה שלו על מגוון הסוגות שבהן שלח את ידו, ביחסי הגומלין שקיימו ביניהם הטקסטים השונים שלו על הציר ההיסטורי בתקופות זמן שונות ובאותם פרקי זמן ממש, וכן בבחינת ההקשר החברתי שבמסגרתו נוצרו. הספר אינו עוסק באישיות ההיסטורית והפסיכולוגית של ז'בוטינסקי, אלא בדמותו כיוצר טקסטים, או, אם תרצו – בדמותו כטקסט.

לכאורה אין צורך במנגנון מתודולוגי מורכב כדי לתאר את ייחודן ההיסטורי של מסגרות השיח שיצר ז'בוטינסקי, שהרי חסידי הגישה המפרקת כבר הצביעו על הקיטוע ועל אי-הסדירויות בכתיבתו. אולם דווקא במחקרים שהדגישו את פיצול הסובייקטיביות של המחבר, עלתה ביתר שאת שאלת אופייה של דמותו ההיסטורית. כאשר הדגישו המחקרים את הפולימורפיות של ז'בוטינסקי, הם ציירו את דמותו כפופוליסטית, לא-עקיבה וחסרת עמוד שדרה אידאולוגי. אך כשמעריציו אימצו את השיטה המפרקת, הם הדגישו את הפרדוקסליות שלו ושרו שיר הלל לדמותו רבת-הפנים והגאונית.³² במילים אחרות – גם כשהחוקרים ויתרו לכאורה על רעיון הלכידות, השתקפו בכתיבתם הנחות יסוד באשר לאופיו השלם של הסובייקט היוצר.

32 ראו למשל וייסקופף, ציון ודלילה, עמ' 236.

לצד הניסיון להימנע מן הספקולציות הפסיכולוגיות על מניעי פעולותיו וכתבתו של ז'בוטינסקי, אשאל אפוא שאלות שמניחות בבסיסן את קיומם של בני אדם כסובייקטים לכידים ועקיבים האחראים על עצמם ועל מעשיהם בהיסטוריה. דוגמה לכך היא הסוגיה שבה פתחתי: האם יש משמעות לכך שהמנהיג הרוויזיוניסטי כתב רומן המתרפק על אודסה המתבוללת והדקדנטית דווקא כשנאבק לפצל את ההסתדרות הציונית ולהקים הסתדרות ציונית חדשה? ומדוע שר שיר הלל לרוח הנעורים האקטיביסטית בעודו מטיף למרד זקנים? וכן – האם הרומן 'חמשתם' מהדהד בעיות אקטואליות שהטרידו את המחבר ואת קוראיו הפוטנציאליים? אי-אפשר להתמודד עם שאלות אלו בלי להניח כי דמות מחבר עצמאית וריבונית וכי מפעליה השונים – מן ההכרעות הביוגרפיות ועד הכתיבה הפוליטית, העיתונאית והספרותית – נובעים מאותו מקור של ניסיון ותודעה המתפתחים והמשתנים עם הזמן. הבעיה שנותרת בעינה היא הקושי לאתר דרכי גישה אל דמותו של המחבר ולהגדיר את נתיב התפתחותה האידיאולוגית והאינטלקטואלית בלי לכפות עליה את ציפיותינו המוקדמות. במסתו 'מהו מחבר?', שדנה במאפייני תרבות ה-auteur של הציוויליזציה המערבית, כתב פוקו:

שם המחבר אינו יוצא, כמו השם הפרטי, מתוך השיח אל עבר האדם הממשי והחיצוני שייצר אותו, אלא הוא נע, באיזשהו מובן, לאורך גבולות הטקסטים, מיישר אותם, עוקב אחרי קווי המתאר שלהם, מבטא את צורת הקיום שלהם או, לפחות, מאפיין אותם. הוא מציג את האירוע של אוסף שיחים מסוים ומתייחס למעמדם בתוך חברה ובתוך תרבות. שם המחבר אינו מתייחס למעמדם האזרחי של בני אדם וגם לא לבדיוניות של יצירתם. הוא ממוקם בקרע המכונן קבוצה מסוימת של שיחים ואת מישור הקיום הייחודי שלה.³³

לאור הגדרה זו, כשאדון במכלול הכתיבה הספרותית של ז'בוטינסקי ובהתגבשותו, אתמקד בהגדרת המנגנון המארגן את מגוון סוגי השיח המקושרים לדמותו – השיח הביוגרפי והאוטוביוגרפי, השיח הפוליטי-פובליציסטי, שיח הביקורת הספרותית והאסתטית ושיח יצירתו הספרותית. אתיחס לכתובים המכוננים תחת שמו והמשויכים אליו ישירות או בעדויות היסטוריות, על מגוון הפסיכודונים הספרותיים שלו, שהנפוצים ביותר ביניהם היו – אלטלנה, אגאל, זמרי, ולדימיר ז'. במילים אחרות, כדי לסרטט את קווי המתאר של דמות המחבר ואת התפתחותה ההיסטורית ולהסביר את זיקותיה לכתבתו הספרותית, אני מבקשת לאפיין את היחסים בין מסגרות שיח המכוננות תחת שמו ובינן לבין מסגרות השיח הקרובות להן בסוגה ובתקופה. ובעיקר אנסה לזהות בהן את הרצפים ואת התמורות בתקופות שונות.

את הכתובים של ז'בוטינסקי אבחן אם כן דרך היחסים בין ארבע מסגרות שיה. לשם כך אסרטט גבולות ביניהן, אף שאלה גבולות נזילים. הדיון יוקדש ברובו ליצירות הספרות המקוריות שכתב. במסגרת זו, בשל המקום המרכזי של השאלות האידאולוגיות, יודגש בעיקר ניתוח של מהלכים נרטיביים ביצירות הפרוזה של ז'בוטינסקי. גם כשאדון בפואמות, בדרמות ובשירים פרי עטו, אבחן אותם דרך מיפוי היחסים בין אדם (דמויות, תודעות, או קול המספר) למרחב האידאולוגי המעוצב בעלילותיהם, ואדחק לשוליים שאלות העוסקות בפואטיקה ובפרוזה, שאלות שדן מירון דן בהן בהרחבה. מאותה סיבה אמנע מדיון מפורט בתרגומי ז'בוטינסקי ואזכירם בעיקר כשאבוא לבחון שיקולים אידאולוגיים.

השאיפה להכיל בדגם אחד הן את ההיבטים הרציפים, הן את התמורות בתפיסות האידאולוגיות והאסתטיות בכתיבתו של ז'בוטינסקי באה לכלל ביטוי במבנה הספר. בעקבות מחקריהם של ראובן שושני וערן קפלן, אצביע על זרם המחשבה הנון־קונפורמיסטי והאנטי־מטריאליסטי שסחף את אירופה משלהי המאה התשע עשרה כעל מכורתו האידאית. זרם זה הזין את הרובד הרציף של מחשבתו לאורך השנים – וביכר את הדחף, התשוקה, התנופה והיצר על פני התבונה והקדמה. בהשפעתו גם ז'בוטינסקי ראה בהם גורמי מפתח להבנת החברה האנושית ולפעולה בה. לצד זיהוי הגורמים היציבים במחשבתו של ז'בוטינסקי, אתחקה אחר שינויים בהגותו הפוליטית והאסתטית ביצירתו ובתפיסת ה'עצמי' שלו.

שינויים רבים התרחשו בהדרגה במגוון תחומי פעילותו של ז'בוטינסקי לאורך השנים. אף על פי כן, סימנתי שלוש נקודות שבר שמציינות הן את התמורה בתפיסתו האידאולוגית, הן אימוץ של מסורת ספרותית חדשה כמסגרת התייחסות פואטית ותמטית ביצירתו הספרותית. המפנים החשובים בחייו התרחשו ב־1903, אז התמסר כולו לפעילות הציונית; ב־1923, אז פרש מן הוועד הפועל המצומצם של ההסתדרות הציונית וגמר בדעתו להקים תנועה פוליטית חדשה; ובשנים 1929–1930, שבהן התחיל להרהר בפרישה מן ההסתדרות הציונית וקבע את מושבו לשנים ארוכות בפריז בעקבות החלטת שלטונות המנדט הבריטי אשר סירבו להעניק לו אשרת כניסה לארץ ישראל.

בהתאם לכך מחולק הספר לחמישה פרקים: כדי להגדיר את הנחות היסוד היציבות ביותר בהשקפת עולמו של ז'בוטינסקי מוקדש הפרק הראשון, 'אדם ללא תווית והמיליה האידאולוגית־תרבותי שלו', לעיון בזרמי המחשבה האנטי־מטריאליסטית באירופה ובהיחשפותו של ז'בוטינסקי אליהם בצעירותו באיטליה. ארבעת הפרקים האחרים יסקרו את מכלול כתביו לפי הסדר הכרונולוגי. בכל פרק 'כרונולוגי' אשווה בין ארבע מסגרות השיח הדומיננטיות בכתיבתו של ז'בוטינסקי. הפרק השני, 'מודרניסט מאודסה (1897–1903)', עוסק בחייו, בהגותו וביצירתו המוקדמת של היוצר לפני שנעשה פעיל בפוליטיקה הציונית. הפרק השלישי,

'הסופר כפעיל לאומי (1904–1922)', סוקר את התקופה הציונית הראשונה בחייו של ז'בוטינסקי, כשהיה להוט להוכיח כי אפשר להגיע לסינתזה בין המטריאליזם לאידאליזם ובין מיתוס להיסטוריה על ידי שילוב בין הרעיונות הסוציאליסטיים לאידאליים לאומיים. הפרק הרביעי, 'בחזרה אל המיתוס (1923–1928)', עוסק בתקופה ה'מיתוצנטרית' ביותר בקריירה של ז'בוטינסקי, שבה נוסדה התנועה הרוויזיוניסטית. בתקופה זו התעמק ז'בוטינסקי בחקירת היסוד המיתי, האבסולוטי של הקיום הפוליטי ושל היצירה. ולבסוף, בפרק החמישי של הספר, 'בין פרגמנטים של זהות (1929–1940)', אתאר כיצד בעשור האחרון לחייו אימץ ז'בוטינסקי אסטרטגיה של פיצול ה'עצמי' כדי להתמודד עם ערעור תפיסות היסוד שלו בנוגע לדרכי התנהלותם של החיים הפוליטיים. אלה הן נקודות חיתוך מוסכמות המסמנות תמורות חשובות בביוגרפיה של ז'בוטינסקי ובדרכו הפוליטית. בין נקודות חיתוך אלו מרוכזות קבוצות של יצירות המקיימות זיקות גומלין תמטיות ופואטיות הדוקות.

בשנות פעילותו הציבורית שינה ז'בוטינסקי כמה פעמים שינוי ניכר את המיליה הפוליטי והספרותי שלו, את מסגרת השיח האידאולוגית שהשתייך אליה ואת רב-מערכת הספרות שבה פעל, היינו המסגרת התרבותית שיש לה מוסדות, קודים, קנון, קהל ומסורת משלה. זהותו הפוליטית נעה מן השמאל הרדיקלי לימין המתון ואחר כך לימין הלוחמני. בתחום הספרות הוא החליף לא רק את הנושאים, הסוגות והסגנונות, אלא גם את המסגרות שבהן פעל: מספרות נאו-רומנטית רוסית ואירופית בצעירותו, דרך ספרות עברית ויהודית בתקופת הציונות המוקדמת שלו, ספרות הרפתקאות אנגלית בעת שגיבש את התנועה הרוויזיוניסטית ועד הספרות של מהגרים רוסיים באירופה בעשור האחרון של חייו, שעמד בסימן פיצולה ופירוקה של זהותו.

בתחילת הקריירה הציבורית של ז'בוטינסקי התיישבה ההשקפה האנטי-מטריאליסטית שבה החזיק עם עולם הערכים הפרוגרסיביים והליברליים ונתפסה לעתים כביטוי רדיקלי של האידאולוגיה הסוציאליסטית. אולם בחלוף הזמן הלך ונפער פער בין שתי קבוצות המושגים. מה שבשנים הראשונות של המאה העשרים יכול היה להיראות ככמה גוונים של זרם אידאולוגי אחד, היה בשנות השלושים לשתי פרדיגמות פוליטיות סותרות. הקיטוב הגדל בין הזרמים האנטי-מטריאליסטיים לליברליים בפוליטיקה האירופית במחצית הראשונה של המאה העשרים שינה את היחסים בין מסגרות השיח בכתיבתו של ז'בוטינסקי. החל מ-1903, בתחילת פעילותו הציונית, סוגות כתיבתו – האוטוביוגרפית, הפובליציסטית, ביקורת הספרות וכתיבתו הספרותית המקורית – שיקפו וקידמו זו את זו. הרעיונות שביטא באחת הסוגות התממשו באחרות, והאישי היצירתי והפוליטי שולבו ללא הפרד. אולם משלהי שנות העשרים של המאה העשרים החלו להיווצר סתירות בין הרעיונות והמחשבות שביטא ז'בוטינסקי בספרה הפרטית לבין אלה שביטא בספרה

הציבורית; בין שאמר לקהל הרוויזיוניסטי לבין שכתב עבור האינטליגנציה הרוסית-הליברלית. בשנות השלושים של המאה העשרים, גם כשהדברים שכתב לא סתרו זה את זה בגלוי, כל מסגרת שיח התקיימה במנותק מהנעשה בתחומי הכתיבה והפעילות האחרים שלו עד כדי יצירת דימוי עצמי של סובייקט מפוצל.

מבחינה תמטית תיארו יצירותיו המוקדמות של ז'בוטינסקי את תהליך הכינון של הסובייקט הגברי. עם תחילת פעילותו הציונית פנה ז'בוטינסקי לחקור את תהליך הכינון של הסובייקט הגברי הלאומי; בעת שגיבש את התנועה הרוויזיוניסטית התמקד ז'בוטינסקי בשאלת כינון הסובייקט הגברי כמנהיג לאומי; ובעשור האחרון של חייו הוא פירק את הדגמים המוקדמים והעלה על נס סובייקט מפוצל ונוסטלגי, המסרב להישיר מבט במציאות הפוליטית המסואבת של זמנו.

ספר זה אינו מתיימר לטעון טענה בנוגע לשבר הממשי שהתרחש או לא התרחש באישיותו של ז'בוטינסקי, אלא להצביע על שינוי ברטוריקה של כינון ה'עצמי'. אם עד סוף שנות העשרים של המאה העשרים דאג ז'בוטינסקי לטפח אתוס עצמי של זהות לכידה ועקיבה, בשנות השלושים אימץ אסטרטגיה של אישיות פרדוקסלית ומפוצלת כדי לנסח את פוליטיקת הזהות שלו.

כדי לבחון את התמורות ואת הרציפות ביצירתו של ז'בוטינסקי ובתפיסותיו האידיאולוגיות, אתחקה אחר כמה צירים תמטיים ופואטיים בכתיבתו. הבולטים שבהם הם תפיסת ההיסטוריה; תפיסת המגדר והלאום; תפיסת החברה ואופן ניסוח החזון החברתי בשלבים שונים של כתיבתו; תפיסת האדם ודרכי עיצוב הסובייקט בכתיבתו הפובליציסטית, האוטוביוגרפית והספרותית.

המתח שבין המיתוס להיסטוריה הוא ציר תמטי ופואטי מרכזי בכתיבתו של ז'בוטינסקי והוא מאפשר לזהות את הרציפות ואת התמורות הן בהגותו הפוליטית והאסתטית, הן ביצירתו הספרותית המקורית. בחינה רחבה של שני המונחים הללו מאפשרת להשתמש בהם ככותרות-על המסמנות מגוון רחב של משמעויות, כגון: שתי תפיסות זמן (נרטיב היסטורי לינארי ומתקדם ונרטיב מיתי-מחזורי או ספורדי ומקוטע, שנע בין תקופות גאות לשפל ושרגעי הגאות בו קשורים בשחזור האותנטיות הראשונית של התרבות); שתי תפיסות עולם (רציונליסטית-מטריאליסטית, המתרכזת בהווי היום-יום מול תפיסה מיתית, הרואה בהווי זה בבואה של תבניות ארכיטיפיות); שתי גישות פוליטיות (אחת המתבססת על יכולת האדם להשתפר ולכונן חברה מתוקנת יותר ושמה דגש על התבונה, ושנייה, דטרמיניסטית, הרואה בטבע האדם נתון קבוע ובחברה המתוקנת – חברה המאפשרת לטבע אנושי זה להתבטא ושמה דגש על היצר והלא-מודע). התמורות שחלו במסגרות השיח שייצר ז'בוטינסקי נבעו אפוא משינויים במאזן היחסים בין מרכיבי שתי קטגוריות רחבות – מיתוס והיסטוריה.